

Yıl: 1955

M. ZEKİ ORAL
KİTAPLIĞI

Cilt : IV, Sayı: I-II

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

I-II

A. Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ KİTAPLIĞI
Ayniyat No.
Yer No. 5840/4

1955

Bu eser
MEHMET ZEKİ ORAL'ın
A. Ü. İlahiyat Fakültesine
armağanıdır

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 5 5

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÇAMLİBEL, FARUK NÂFİZ : <i>Hamd-ü Senu</i> (Şiir)	
AT-TANCİ, Prof. Muhammed b. Tâvîr : <i>Abû Mansûr al-Mâturîdî</i>	1
ANSAY, Ord. Prof. SABRİ ŞAKİR : <i>İslâm hukukunda Kâsânî'ye göre bulunmuş çocuk</i>	13
SCHİMMEL, Prof. A. : <i>Roma'daki beynelmilel din bilginleri kongresi</i>	16
TURAN, Prof. OSMAN : <i>Selçuklularda faizle para ikrazı münasebetiyle zoraki bir tenkid</i>	23
ÜÇYİĞİT, EKREM : <i>Ortaçağ İslâm medeniyetinin Avrupa medeniyeti üzerinde tesirleri..</i>	31
BİRAND, Doçent Dr. KÂMURAN : <i>İnsanlığın aydınlanması ve hürriyet üzerine</i>	46
BERK, NURULLAH : <i>İslâm yazısında plâstik ve ifade (Fransızcası ile)</i>	49/53
HEJLER, Prof. Dr. FRIEDRICH : <i>Mistisizmde Tanrı mefhumu</i>	58
ÜÇOK, BAHRIYE : <i>Hamitoğulları beyliği</i>	73
ÜLKEN, Prof. HİLMİ ZİYA : <i>İbn Sina'nın din felsefesi</i>	81
BİBLİYOGRAFYA :	
H. A. R, Gibb. <i>Mohammedanism</i> (Yaşar Kutluay)	95
Hilmi Ziya Ülken, <i>İslâm düşüncesine giriş</i> (Prof. B. Z. Egemen) .	98
Dr. Abdülkadir Karahan, <i>Kırk hadis</i> (Nihad Çetin) ..	100

ROMA'DAKİ BEYNELMİLEL DİN BİLGİNLERİ KONGRESİ

PROF. A. SCHIMMEL

Beş senede bir defa toplanan International Association for the Study of the History of Religions (IASHR)'in VIII. kongresi 17—23. nisan 1955 tarihinde Roma'da toplanmıştır. İtalya Reisisumhuru *Einaudi*'nin fahri reisliğinde vaki olan bu kongreye, aşağı yukarı 20 milletin mümessilleri iştirak etmişlerdir. Cemiyetin ve kongrenin reisi, İtalyan Din bilgini Raffaele *Pettazzoni*, Umumi Sekreter Hollandalı Profesör C.J. *Bleeker* idi.

Kongrenin umumi mevzuu, “Mukaddes Kırallık” meselesi idi—yani, bilhassa son onyıllarda âlimlerin dikkatini celbeden, tesirleri hemen her dinde görülen bir olay. Çünkü, Profesör *Bleeker*'in son toplantımızda verdiği rapora göre, bu mukaddes kırallık kendini dört şekilde göstermektedir:1) Kırallık, kendiliğinden tabiatüstü bir kuvveti haizdir, hususi kudret sahibidir.2) Kırallık, bir ilâhın oğludur, o, yeryüzünde göze görünen bir şekilde dindarlarını idare eden bir ilâhî varlıktır (bu fikrin en tipik misali, Mısırda Firavun düşümü idi). 3) Kırallık, ilâhlar tarafından, veya bir ilâh tarafından seçilmiştir; demek ki, ilâhların himayesi altında bulunmaktadır. 4) Kırallık, halk tarafından muvafakiyet ve zaferlerinden dolayı ilâhî bir varlık olarak telakki edilmektedir. Hangi taraf üzerinde durursak, kırallık daima ilâhlarla insanlar arasında tavassut eden bir varlık sayılmıştır — ya mukaddes kırallık olarak memleketinin hem dinî hem dünyevî idaresine bakıyor, ya ruhanî bir cemiyetin ilâhî kırallığıdır (Hıristiyanlıkta İsa, Hindûizm'de Vişnu—İşvara gibi); ya yalnız kâhinlik fonksiyonlarını görüyor, ya kâhinler tarafından, papazlar tarafından takdis edildikten sonra yüksek bir dünyevî otorite sahibi oluyor. Bütün bu imkânlar dinler tarihinde tahakkuk etmişlerdir; onları araştırmak, kongrede çalışan on branşın vazifesi idi.

Meselâ 1. kolda (Dinler tarihinin tarihi), İsveç bilgini E. *Edsman*, *Le roi-dieu dans les recherches des derniers siècles* (Son asırların araştırmalarında ilâhî kırallık) adlı bir konferans vermiştir; 2. kolda (Hindistan, Uzak Şark, Buddizm), bir Hind âlimi, A. *Basu*, “*Hindu Doctrine of Divine Kingship*” (İlâhî kırallık hakkındaki Hind doktrinleri) konusunu ele almıştır; 3. kolda A. *Pagliari*, *La concezione iranica della regalità* (Kırallığa dair İran tasavvurlarını) ileri sürmüştür. Bilhassa Eski Mısır dini ve Eski Şark ile meşgul olan 4. kolda umumi konuya ait çok entersan konferanslar verilmiştir (meselâ G. *Lanczkowski*, *Das Königtum im Mittleren Reich*, Orta Devlette kırallık; *Bleeker*, *The function of the queen in Egypt* (Kırallığın Mısır'daki fonksiyonu) v.s.). Eski Ahid ve Yahudilik meseleleri ile uğraşan 5. kol son senelerde çoğu defa mevzuubahs olan İsrail kırallık mefhumunu aydınlatmağa çalışmıştır, çünkü orada Eski Şarkın tesirlerini görmek mümkün sayılmıştır; halbuki bu mevzuda pek çok münakaşa çıkmıştır. Orada verilen konferanslardan bilhassa bu sahada en selâhiyetli İskandinav âlimi olan S. *Mowinkel*'in, *General and specific Israelit elements in the israelitic conception of the Sacral Kingdom* (İsrail Mukaddes kırallık mefhumunda umumi şarklı ve hususi İsrail elemanları) mevzuunda, veya alman ilâhiyâtçisi K. H. *Rengstorf*'un *Nachwirkungen einer Formel aus dem altorientalischen Königsritual im Neuen Testament* (Eski Şark Kırallık âyinlerinde kullanılan bir formülün, Yeni Ahidde bıraktığı

tesirler) hakkındaki konferanslarını zikretmek lâzımdır. 6. kolun bir branşı, Eski Yunanistan, ikincisi Eski Roma ile meşgul idi; orada bilhassa Büyük İskenderin ilâhleştirme meselesi ve onu bu hale getiren elemanlar gösterilmiştir (F. Taeger, *Alexanders Gottkönigsgedanke und die Bewusstseinslage der Griechen und Makedonen* (İskender'in ilâhî kiralık tasavvuru, ve Yunan ve Makedonyalıların şuur vaziyeti), Makedonyalı köylülerin böyle bir ilâhî kiralık fikrine karşı hiç sempati göstermediklerini, aynı zamanda da bu fikrin yunan felsefesinden istidlal edilmediğini isbat etmiştir; Hollandalı Profesör Bn. E. Visser, *The Divinity of Alexander* (İskenderin uluhiyeti) hakkında konuşmasında, bilhassa kiralın önünde secde yapıp yapılmamasından, ve bu secdenin dinî manasından bahsetmiştir). 7. kol, Avrupanın eski milletleri, Keltler, Jermenler, İslavlar, v.s. üzerinde durmuştur; orada bilhassa İsveç din bilgini H. Ljungberg'in *Das sakrale Königtum im Norden waehrend der Missionszeit im 10. und 11. Jahrhundert* (Şimalda 10. uncu ve 11. inci asırlarda hiristiyen missionerlik devrinde mukaddes kiralık) adlı konferansı zikre değerlidir. Hiristiyenlikle meşgul olan 8. kol, tabii İsa'nın "mesihi kiral" olarak tarih ve gelenekte oynadığı rola büyük bir yer ayırmıştır (meselâ Strassburg'lu ilâhiyatçı H. Clavier, *La royauté messianique ou la fonction royale du Messie dans la Bible* (Mesihî kiralık veya tevat e İncilde Mesihin kiral fonksyonları); 9. kolda, İslamiyet mevzuu bahs edilmiştir. 10. kol, umumi meseleler, metodoloji, psikoloji, ve fenomenoloji ile hem umumî konunun bazı taraflarını (A. Allwohn, *Der religionspsychologische Aspekt des sakralen Königtums* (Mukaddes kiralığın din—psikolojik tarafı); K. A. Hidding, *The High God and the King as symbols of totality* (Yüce—Tanrı ve kiral, külliyyet sembolleri olarak), hem de başka problemleri incelemeğe çalışmıştır.

Her ne kadar bu on kolda yanyana çalışılıyor isede zamanın darlığından bilmeceburiyet öğleden evvel ayrı topluluklarda her kola ait üç dört konferans veriliyordu, bu yüzden, bütün konferanslara iştirak imkânı bulunamıyordu. Biz bilhassa 9. kolda, İslâmiyet mevzuu üzerinde çalıştık. Burada ekseriya serbest konular konuşuluyordu. Yalnız ilk konferanslarda, halife meselesini ileri sürülmüştü: Belçikalı âlimi A. Abel, *Rois des Rois ou Khali'fe (du Prophète) de Dieu? Essai sur l'interpretation religieuse de la titulature souveraine dans l'Islam* (Kıraların kiralı veya Allahın (peygamberinin) halifesi? İslâmiyette, hükümdar unvanlarının dini tefsiri üzerine bir deneme) adlı bir konferans verip bir taraftan hilafette mevcut olan dini tasavvurları, halifeye atfedilen kudretleri, öbür taraftan da İrandan gelen tesirleri belirtmiştir. Onun fikirleri, bundan sonra yer bulan ikinci bir konferansta teyid edilmiştir; genç İsveç müsteşriki H. Ringgren, *Some religious aspects of the caliphate* (Hilafetin bazı dini cepheleri) ni ileri sürerken bilhassa emevi devrinin şairlerinin beyitlerine dayanarak o zaman halifeye yağmur getirmek kudretinin atfedildiğini ve buna benzer eski mukaddes kiralıktan gelen tasavvurların tarihçilerin eserlerinde bile mevcut olduklarını isbat etmeğe çalışmıştır. İlk sabahın son konferansçısı olarak, S. Moscati, *La crisi religiosa dell'impero Arabo* (Arab imparatorluğunun dinî buhranı) adlı kısa fakat zengin bir konferansında, Abbasi devrindeki değişikliklerin bilhassa şii cereyanların zuhuru ile eski İran mefhumlarının tesirleri altında vukua geldiği açıklandı. İkinci gün bende Bugünkü Türkiyede dinî vaziyet'ten kısaca bahsettim. Bundan sonra, gelmeğe imkân bulunamayan bir fransız âlimi, S. de Laugier de Beaureceuil'in konferansı bir arkadaş tarafından okunmuştur: *La pauvreté, attitude essentielle de l'homme en face de Dieu, d'après Abdallah Ansari de Herat* (Abdallah Ansari Herevi'ye göre fakr, insanın, Allahın karşısında hakiki vaziyeti). Orada, eski tasavvufun çok sevdiği bir konuyu teşkil eden *fakr* merhumu, Ansari'nin muhtelif eserlerine dayanarak Allahın zenginliği karşısında muh-

telif tarafları ile aksettirilmiştir; bu konferansın ihtiva ettiği kıymetli malumat başka mütesavvıfların sözleri ile de itmam edilmiş olsaydı, daha vazih olurdu. Sabahın son konferansı, *Alessandro Bausani* tarafından verilmiştir. Kendisi Bahai olan bu italyan müsteşriki, *Sviluppi istituzionali della religione Baha'i* (Bahai dininde enstitüsyonel inkişafı, mevzuubahs etmiştir. Bahailigin bizde pek bilinmiyen bu taraflarını şöyle hülasa edebiliriz: Bahailik, gelecekte inkişaf edecek olan bir teokrasinin örneğidir; onun ne papazları ne de kutsal âyinleri vardır. 21. nisan ile 2. Mayıs arasında tesid edilen Rizvan bayramında, yerli ve millî idare seçilmektedir; hem yerli hem de millî idare dokuzar kişiden ibarettir. Beynelmilel idarenin merkezi, Hayfa şehrinde bulunmaktadır; orada dinde en yüksek makamı alan *valiyi amr* oturuyor; onun hukukî fonksiyonu yoktur; onun yanında çalışan şura, *ayadı emri Allah* denilen bir beynelmilel gruptur. — Bahailer, Allah ile vaki olan ahdi temsil eden Bahauallah'ın emirlerine tabi oluyorlar; o, kendilerine yeni bir şeriat, İslâmiyetten başka bir din vermiştir. Bahailigin hususiyetini belirtmek maksadiyle, *Bausani* o dinin İslamiyetle olan münasebetini, Hıristiyanlığın Yahudilikle olan münasebetlerle benzetip Bahauallah'ın âdî bir peygamber değil, tam İsa gibi bir *mazhar—ı ilahi* olduğunu; Hayfa'da oturan Valinin Papanın fonksiyonlarını gösterdiğini, ve bu yeni gelişen ve garpta oldukça büyük bir muvaffakiyet kazanan dinin Bahauallah'tan evvel gelen bütün peygamberleri kabul ettiğini söylemiştir. — Üçüncü mecliste, Mısırlı domikan rahibi G. *Anawati*, *La personne du Christ d'après deux livres recents d'auteurs musulmans : Mahmoud Al-Aqqad et le Dr. Kemal Hussein* (Müsülman müelliflerin—Mahmud al—Akkad ve Dr. Kamil Hüseyin —yeni çıkan iki kitabına göre İsa'nın şahsiyeti) konusu üzerinde durup, bu iki meşhur Mısırlı zatın eserlerini, İsa'nın hayatı ve vefatını İncillere sadık kalarak, halbuki İslamiyetin çerçevesinden çıkmadan nasıl tasvir ettiklerini ve bu suretle iki büyük din arasında bir anlaşmaya yardım ettiklerini, bilhassa Kamil Hüseyin şairane ve felsefî kitabını yakında franziscaya çevirmek suretiyle garba da tanıttığını söylemiştir. Bu kolda çalışmalarımızı bitiren konferans, Prof. *Brunschwig* tarafından yine umumî konu olan kırallık, yani hilafet, hakkında verilmiştir. İlk konferansların fikirlerini hem şiir hem de *Ebu Yusu'*un *Kitâb alharâç*'tan alınan misallerle teyid ettikten sonra, halifenin önünde yapılan secde veya takbili yad meselesini ileri sürmüştür: secde, eski zamanların telâkkilerine göre yalnız Allahın huzurunda yapılan hareket olmakla beraber, bazen de halifelerin huzurunda yapılmak istenilmiştir — bu sebeptendirki İmam Gazzali, insanı, kırallara gitmekten ictinap etmeyi öğretiyor “yoksa adil olmıyan ve zalim bir hükümdar önünde secdeye kapılmağa mecbur kalabilirsin”. Fatimi devrinde tipik bir İsmaili ilahiyatçı olan *Kadi Nu'mân*, *kitâb al-himma*'sında secdeye müsaade edip bir yönden Yusuf—suresinde kardeşlerin Yusufu secde ile tesit ettiğine, öbür taraftan halifenin Allahın zıllı olarak böyle bir hörmete layık olduğuna işaret etmiştir. O hareketin tersini, Moğol devrinde Hindistanda Aurangzebin zamanında yazılan *al-fatāvā al-âlemgiriya*'da görüyoruz: orada, hükümdarın huzurunda secde yapan insan kafir sayılmaktadır (*fakat kafara!*).

İslamiyete dair konferanslar son bulunca başka kollarda da bazı enteresan tebligler dinlemek imkânını bulduk: Erlangen'de bilhassa Yahudiliğin tarihini araştıran din bilgini *H.J. Schoeps*, *The Dead Sea scrolls und die Pseudoklementinen*, adlı konferansında, Filistin'de bulunan İbrani yazılarda ortodoks olmıyan yahudilerin fikirlerini göstermeğe uğraşmıştır; konferansı ndan sonraki münakaşada, bazı noktaların zayıf olmasına işaret edilip bilhassa bu yeni bulunan yazılarda kısmet fikrinin mevcut olması gösterilmişti; halbuki böyle bir fikir *Pseudoklementin*'lerde görünmemektedir. Din tar-

hinin başka sahalar, 1. kol'da (Umumî dinler tarihi, iptidâî dinler) verilen konferanslarda mevzuubahs edilmişti; biz orada üç konferansa iştirak etmeğe fırsat bulduk.

A. Lopasic, *Who were the carriers of Divine Kingship in East Africa?* adlı beyanatında mukaddes kiralık mefhumunu, şarkî Afrika'da inceleyip Galla kavimlerde böyle bir kiralık anlamı mevcut olmadığını söyledi, bu mefhum Hamit milletlerine ait değil, başka milletler tarafından o mntakaya getirtilmiştir. İtalyan bilgini V. Lanternari, *Tabu di lavoro e angoscia di frustrazione nell'annula festa milamala dei Trobriandei* hakkında malûmat verdi. Cenubî pasifikte bulunan, son senelerde bilhassa Malinowski tarafından tetkik edilmiş olan Trobriandes kavminin her sene icra ettiği iki aylık bayramından bahsetti; bu bayram, senelik çalışmaların ve bilhassa mahsulün getirmesinden sonra tam bir reaksiyon, bir gevşeme halinin ifadesidir; insan o iki ayıyalnız yemek, içmek, oynamak ve bu gibi eğlencelerle geçirir; bu bayramın ehemmiyeti o mntakada o kadar büyüktür ki, hıristiyan misyonerler bile onu kabul etmeğe mecbur kaldılar.

Oldukça psikolojik izahat veren bu beyanattan sonra, Bayan Plazikowsky-Brauner, Habeşistan'daki umumî dini vaziyeti aydınlattı. Üç büyük din —Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm orada eski Kuşit dini üzerinde intişar etmiştir. O dinde, ruhanî bir monoteizm mevcuttur. Tanrı, hem yaradan hem de dünyayı idare eden bir varlıktır. Kötü prensip kendini devler şeklinde gösteriyor. Asırlar boyunca, o dinden bazı tasavvıflar yüksek dinlere sızmıştır; hıristiyan papazlar bir bakımdan eski büyücülerin rolünü benimsemişlerdir. Bilhassa her insana ait olan bir koruyucu peri, dinde hemen en mühim rol oynamaktadır. Ona kurban takdim edilir.— Yahudilikten de bazı âdetler umumî habeşi din tasavvurlarına gelmiştir (Yahudilik, X. asırda Aksum'da hüküm süren din idi). Mesele kiliselerin kudüs-al-akdesinde, yahudi tevrat sanduğuna benzer bir "tabut" muhafaza edilmektedir—. Kuşitlerde, bütün ayinlerde kahve gayet büyük bir rol oynuyor, bilhassa hiç bir kurbanda, ilâhî varlıklara kahve takdim etmeğe unutulmamaktadır. "Kahvenin ilâhî sıhhat ve afiyet versin, ani ölümden korusun". Bu fikirler, yüz sene evvel hiç kahve içmiyen hıristiyanlara da sirayet etmişlerdir.

Kudüs Üniversitesinde Yahudi Mistiğinin tarihini okutan Prof. Scholem, *Some trends in Jewish Gnosticism* hakkında gayet enteresan ve derin beyanat verdi. Bu cereyan, yeni bulunmuş vesikalara göre, herhalde hıristiyan gnostizmin inkişafına büyük bir tesir icra etmiştir.

Bir sürü eski ibrani ve arameik metinlerde, (*hehalot*), ruhun yedi semadan geçip Allahın arşına çıkması tavsif edilmiştir; bu fikirlerin bir kısmı hellenistik-gnostik cereyanlardan yahudiliğe sızmıştır; bu iki cereyanın birleşmesinden, hıristiyan-gnostik sistemlerinin temeli husule gelmiştir. Zikri geçen bu metinlerde esas itibariyle yahudi tasavvurlara uymıyan bir anlam olan "Allahın mistik vücudu" fikir sisteminin merkezini teşkil etmektedir. İnsan şeklinde tasavvur edilen bu vücuda dair yahudilikte m.s. 2. inci asırda oldukça geniş bir edebiyatın mevcut olduğunu, büyük hıristiyan ilahiyatçı *Origines*'in bu husustaki bir cümleden istidlal edebiliriz. Öbür taraftan, o zamanki yahudi mistizisminde büyük bir rol oynıyan bir mefhum, *ogdoas*(yani sekizlik) mefhumudur: yedi gökten aşırı, ilahî esrarın yeri olan sekizinci bir gök mevcuttur. Bu mefhum, gnostiklerde hemen aynı şekilde tasvir edilen *Sofia* (ilahî hikmet) ile mukayese edilebilir. İbranice cifr sisteminde üç defa sekiz kıymetini taşıyan *azbuga* kelimesi, *adonay* ("Rab") kelimesiyle beraber kullanılmış, en yüksek uluhiyetini ifade etmiştir. Bu hususta bazı harikulade güzel ilahiler de mevcuttur.

Başka bir saatta, bir genç alman din bilgini, Marburg ananesinde yetişmiş olan E. Cold, "Dinler tarihi, evrensel tarih demektir" diye ikerlerini takdim etmiştir. Ona göre, eski zamanların tarih mefhumuna göre insan Allahtan geliyor, Allaha gidiyor, hristiyan telâkkilere göre yaradılıştan İsa'nın zuhuruna kadar, İsa'nın zuhurundan beri kıyamet gününe kadar iki büyük dünya devri vardır; başkalarına (meselâ alman feylosofu *Jaspers*) göre dünyanın "mihver devri" m.ö. 800 ile 200 arasında tesbit edilmelidir. Cold, modern fizigin verdiği malumatla, yalnız bir tek unsurun, yani enerjinin mevcut olduğunu, bu enerjiyi dünyanın "mutlak sübjekt" olarak tavsif edip bu suretle enerjiden çıkan maddenin tarihin tezahüratını gösterdiğini ileri sürmüştür. İnsan ise, istikbali düşünen yegâne mahluk ve böylece dünyanın ikinci sübjekt sayılmalıdır. Evrensel tarih, iki sübjekt arasındaki gerginliğin tarihidir; insanın, bu gerginliğe karşı gösterdiği hareketleri, din denilir. İnsan, bu gerginlikten kaçarak ileriye gidiyor; bu suretle kültürel olaylar, medeniyet v.s. husule geliyor, dinin de şekilleri değişiyor. Bütün dünya hadiseleri enerjiden çıkıp tekrar enerjiye dönüyorlar. Genç bilginin telâkkileri pek mantuki ve şayanıdıkkattir; yalnız, fikir sisteminde bir şahsi ilâh mefhumu mevcut olmadığı için herhalde ilahiyatçıların çoğunu tatmin etmeyecektir.

Muhtelif kollarda verilen, ikiyüze yakın kısa konferansların yanında, her gün öğleden sonra ikişer umumi konferans verilmiştir. Onların en mühimleri, Prof. *F. Heiler*'in, Prof. *Widengren*'in ve Prof. *Dupont-Sommer*'inki idiler. Prof. *Heiler*, *Die Wandlung des antiken Gottkönigtums im Bereich der christlichen Kirchen* (Antik ilahi kiralık mefhumunun, hristiyan kiliselerin muhitinde değişmesi) adlı uzun ve derin bir konferansta, antik devrinin muhtelif mukaddes kiral anlamlarını gösterdikten sonra (kiral: ilâhın oğlu; kiral: ilahi iradeyi yere getirmeye mükellef olan hükümdar v.s.) bu fikirlerin bilhassa Roma imparatorluğunda inkişafına işaret etti: m.s. Roma imparatorları, ruhlarında taşıdıkları *jenius*'a değil, kendi şahsiyetlerine ibadet ettirmişlerdir. Hristiyanlar ise, antik kiral perestişinden alman isimleri İsaya nakletmişlerdir: mesih, Allahın oğlu, *kyrios* (Rab). Bu isimler artık yalnız İsa'nın hususiyetleri idi — bunun için hristiyanlar, Roma kiral perestişinden nefretmişler, imparatorlar tarafından idam edilip martir olmuşlardır. Bu devrin bir aksi, İncil'deki "Yuhanna'nın vahyi"nda görülmektedir. Halbuki hristiyanlık *Konstantin* sayesinde devlet dini olduktan sonra, aynı imparatora da hemen insanüstü saygılar gösterilmiştir; *Konstantin*'in verdiği misal, Bizans imparatorları tarafından taklid edilmiştir; Bizans hristiyan imparatorları, eski Roma imparatorlarının kullandıkları tabirleri çekinmeden kullanmışlardır. (ilahî, mukaddes, semavi, ebedî, tapması v.s.). Bu âdetler, hristiyan ilahiyatçıları tarafından müdafaa edilmiştir, çünkü o "İsa ile beraber hüküm süren", "semavi imparatorluğun sureti"dir. Bizans saray âdetlerinde de bu perestiş devam etmiştir. İmparatorun heykel veya resmine hususi bir hörmet gösterilmiş, kendisine de secde ve bu gibi tazimler yapılmıştır. İmparator en yüksek patriark tarafından takdis edilmekle beraber, bu hareketin derin bir mânası yoktu; kiral, kendiliğinden müessir ve ilahi kuvvetle dolu sayılmıştır. Aynı fikir, Jermenlerde yaşayan "mukaddes kiralık" mefhumu ile birleşip Ortaçağda Jermen milletlerinin kiral mefhumunu geliştirmeğe yardım etmiştir. Kiral, 7. inci asırdan itibaren orada hususi bir ayin ile takdis edilmiş ve tam Eski Ahdin kraları gibi hususi bir kudrete sahip sayılmıştır. Bu takdis sayesinde, Ortaçağın tasavvurlarına göre kralın özel kuvvetleri vardı, meselâ bazı hastalara şifa vermesi gibi. Kilisede de bu suretle takdis edilen kralın ve, daha büyük miktarda, imparatorun hususi vazifeleri vardı;

onun giydiği mantó, ilahi bir elbisesi olan "yıldız mantosu"dur, mavi üzerinde yıldız, güneş ve ay gösteren bir elbise. —Fakat kıralın bir papaz tarafından takdis edilmesi, kiliseye daha büyük bir kuvvet vermiştir; çünkü "takdis eden, takdis edilenden yüksektir". Bu fikre dayanarak asırlar boyunca kıral takdisinde bazı tadilat yapılmıştır; artık garpta, kırallık eski hususiyetlerini kaybetmekle yine esrarengiz bir rütbe olarak telâkki edilmiş ve hâlâ edilmektedir. Büyük alman reformatörü *Luther* bile, 82. mezmuru şerh ederken kıralı bir nev'i ilahlar vasıflandırmıştır; Lutheran kilisede, kıral ve prensler, muntakalarının aynı zamanda en yüksek papazlarıdır.

Büyük fransız âlimi *G. Dumézil*, *Le rex et les flamines maiores* (Kıral ve büyük *flamen*'ler) hakkında enteresan beyanatta bulundu; eski Roma'da kıralın, üç büyük kâhinin ayrıca gösterdikleri fonksyonları kendinde taşıdığını gösterdi. Mukaddes kırallık sahasında bilhassa mütahassis olan İsveç âlimi *G. Widengren*, *The Sacral Kingship of Iran* (İran'da mukaddes kırallık) tan bahsedip eski İran kıralının bir despot değil, hemen aynı makamlarda bulunan hükümdarlar arasında çıkan hakiki şahinşah, şahların şahı, olduğunu söyledikten sonra bununla beraber meselâ kıralı öldürmek ilâhlara karşı işlenen bir suç sayıldığını ilave etti. Kıral, mukaddestir, onun aslı ilâhlardandır, hakiki yeri yıldızlar arasındadır, hakiki fitratı ateştir; lejandlara göre şimşek şeklinde gökten gelmiştir. Ekseriyâ *Mitra*'nın bir enkarnasyonu olarak telakki edilip bu suretle tam kozmik bir hükümdar, üç dünyanın, üç sınıfın mümessili sayılmıştır; bu sıfatıyla, dinî meselelerde de en yüksek otorite sahibi idi. Kırallık âyinlerinde, bilhassa Babil'den gelen tesirler göze çarpmaktadır.

Ana konuya dokunmamakla beraber son derece enteresan meseleleri ileri süren bir konferans, Prof. *Dupont Sommer*'in "*Les Manuscrits de la Mer Morte: leur importance pour l'histoire des religions*" (Ölü Deniz yazıları: ve bunların dinler tarihi için haiz oldukları ehemmiyet) adlı beyanat idi. 1947 senesinde cenubi Filistin'de bir mağarada bulunan ibrani yazı tomarları, aşağı yukarı m.ö. 2. asırdan itibaren o muntakada yaşayan bir yahudi mezhebinin mukaddes kitaplarını teşkil etmektedir; şimdiye kadar okunan tomarların üçüncüsü, *Essen*'liler denilen bu mezhebin kaidelerini ihtiva etmektedir. Mağarada bulunan kütüphane çok zengindir, ibrani, arameik ve yunan yazıları ve aralarında gnostik fikirleri gösteren "Nurun oğulları ile zulmetin oğulları arasındaki savaş" adlı bir parça mevcuttur. O dinî savaş, tahayyülî bir savaş değildir, bilakis, Romalılara karşı bir mücadeledir. Demekki, bu parça Makkabelerin muharebelerinden sonra yazılmış olsa gerektir. Mezhebin ilahilerini ihtiva eden bir tomarda, bilhassa eskatolojik bir hava mevcuttur, semavi muhakemeden korkulur, Allahın meleku-tu arzu edilir. Mazda dini ile hellenistik fikirleri arasında gayet enteresan bir birleşme görünmektedir. Mezhebin reisi tarafından yazılmış ilahilerde, tam İncil'de İsa'nın sözlerini andıran cümleler vardır; *Essen*'liler ile Vaftizci Yahya ve bundan sonra İsa arasındaki münasebetleri bulup isbat etmek belki bu metinler sayesinde mümkün olacaktır. Konferansların çokluğu insanı yorduğu için hemen her akşam muhtelif yerlerde güzel toplantılar tertip edilmişti: eski Roma'nın merkezi olan Kapitol'da Belediye reisi, başka bir palazzo'da Akademi, güzel bir sergi ihtiva eden Şark Enstitüsünün salonlarında Roma müsteşrikleri kongreye iştirak edenleri kabul ettiler. Bu suretle husule gelen samimi konuşma ve dostluklardan çok istifade edilmiştir.

Başka bir değişiklik, Ostia ve Palestrina'ya giden bir gezinti sayesinde hasıl oldu: Tiber'in eski liman şehri olan Ostia harabelerinde, bilhassa m. ö. 204 senesinde Anadolu'dan Roma'ya getirilen *Kybele* adlı büyük ana ilahesinin mabedi, ve daha sonra yapılan, askerler tarafından İran'dan getirilen *Mitra*'nın küçük mabedi ki, başka

mabed ve evler gibi, şayanihayret mozayıklarla süslü olması calibi dikkat idi. Öğleden sonra otobüsler bizi, Alban dağlarında vaki olan Palestrina'ya götürdüler; o romantik yerde, ilkbahar ilâhesine ait olan bir mâbed vardı.

Kongrenin sonunu, cumartesi öğleden sonra yapılan raporlar, teşekkürler ve teklifler teşkil ettiler; bilhassa gelecek kongrenin yeri tesbit edilmeğe çalışıldı; 1958 de vaki olan bir kongre, Tokiyo da vuku bulacak; Avrupa'da herhalde 1960 senesinde ya Strassburg yahud da Almanya'da bir kongre toplanacaktır.

O günün akşamında, kongrenin bayanları için hususi bir evde-muhteşem bir palazzo -bir toplantı yapıldı; bundan sonra, almanların büyük bir kısmı, *Valdese* fakülte tarafından davet edilmişti. Bu fakülte, en eski reformatör Hıristiyanlığın ananelerini muhafaza eden bir müessesedir; *Petrus Valdis* tarafından tesis edilen *Valdese* hareketi, Ortaçağın sonunda bilhassa Piemont'ta yerleşmiş; reformasyondan sonra *Calvin*'in fikirlerini benimsiymiş ve bundan dolayı Roma kilisesi tarafından şiddetle takib edilmiştir. Bununla beraber, pek fakir olan bu kilise tam yüz sene evvel hususi bir fakülte kurmuştur; orada aşağı yukarı 30 talebe okuyor. Talebenin büyük bir kısmı, İsviçre ve Almanya'da tahsil ediyor, başka protestan kiliseler *Valdese*'lere büyük miktarda burslarla ve para ile yardım ediyorlar. Tam Vatikanın yanında bulunan bu mütevazi fakültenin idealistik ve cesur dekanının, *Valdese* cereyanının tarihine ve tarihî yerine ait beyanatını iştirmek bütün davetliler için büyük bir kazanç oldu.

Böylece, gayet zengin olan kongre güzel bir hatıra ile bitti.